

szertelenség észlelhető is a mű szerkesztésében, a feldolgozott óriási anyag egységbeöntése mégis jelentős írói érdemnek számít.

Ujvári László

GORKIJ HELYE AZ IRODALOMBAN. Kevés író mondhatja el magáról, hogy az eszme, amelynek egy hosszú élet harcos tollát szentelte, alkotóerejének teljében lett élő valósággá. Gorkij megérte eszméi testté válását. Működésének utolsó szakaszában már egy olyan új irógeneráció tekintette mesterének, akiket az általa megálmodott új világ új feltételei vetettek felszínre. Csodálatosképpen, a hetvenedik esztendeje felé közeledő Gorkij nem tűnt fel közöttük öregnek. Mintha felette állt volna a Jean-Christopheban oly megrázó erővel megfestett és eddig öröknek tartott tragédiás művészsorsnak. A generációs viaskodás helyén a legöregebb és legfiatalabb generáció termékeny együttműködése valósult meg ő általa. Gorkij első lehetett az új társadalom kulturális életében, mert a régi világban is a dolgok új rendjének közelebb hozásáért szállt sikra. Élete éppen ezért el nem választhatóan kapcsolódik egybe az orosz élet legutóbbi félszázados fejlődésével. Helye sem jelölhető ki az irodalomban másként, mint a letűnt régi és az épülő új világ küzdelmének viszonylatában.

*

Gorkij úgy alkotómódszerét, mint alkotásai tartalmát és irányát tekintve, egyedül állt a régi Oroszország irodalmi életében. Hatalmas regényírókat termelt ki ez a világ az elmúlt évszázad folyamán. Goncsárov, Turgenyev, Gogoly, Dosztojevszkij vagy Tolsztoj hatalmas művészek... Gorkij halálának kommentálói nem is mulasztották el őt ebben a körben elhelyezni.

Semmi sem tévesebb és igazságtalanabb az elköltözött nagy mesterrel szemben, mint ez az igyekezet. Gorkij nem egyszerűen betetőzője Goncsárov, Turgenyev meg Gogoly sajátos realizmusának, Dosztojevszkij lélektani realizmusának vagy Tolsztojnak. Egy új irodalom viharmadara ő, amely a régi viszonyok eltakarítása után hatalmas arányokban bontakozik ki a forradalmak során megmásult Oroszországban. Ha csak a múlt század második felének két jellegzetes íróját: Dosztojevszkijt meg Tolsztojt vesszük is, az eltérés szembeötlő. Mindhárman a felbomló hűbériség, meg az eluralkodó tőkés világ küzdelmének talajából hajtottak ki. Ennek az átalakulásnak azonban két különböző szakaszát testesítik meg. Más módon és eltérő osztályszempontok alapján válaszoltak ezért a viszonyok alakulására. Mindhárman gyűlölettel fordultak a kibontakozó tőkés viszonyok ellen. Tolsztoj és Dosztojevszkij azonban az új rendszerben a mult sirásóját siratták. Miközben az átkos viszonyokat bírálták, a letűnőben levő „istenes és erkölcsös” régi orosz világot kívánták vissza. Gorkij ezzel szemben a kialakult nincstelen réteg képviselőjében azon új társadalom felé fordult, amelynek feltételei az erjedő viszonyokban éppen megfogamzóttak.

„Tolsztoj állandó, mélységes gyűlölete és izzó lázadása a tőkésrend ellen a pátriarkális paraszt irtózását fejezi ki, aki valahonnan a városból vagy valahonnan a külföldről valami új, láthatatlan, érthetetlen ellenséget érez közeledni. Valamit, ami a paraszti élet valamennyi régi szokását szerteúzta. Addig nem is sejtett kórokat, nyomort, éhínséget, elvadulást, prostitúciót, szifilisz hozott magával. Szóval az „eredeti akkumuláció” korának valamennyi szörnyűségét, amiket még százszorosán felfokozott a fináncnövekedés azokkal a legújabb kifosztási módszerekkel, amiket az orosz talajon létrehozott.” (Uljanov: Tolsztoj Leo. 1910). Tolsztoj meg Dosztojevszkij képtelenek felismerni ezeknek az állapotoknak a kényszerűségét

a továbbfejlődés szempontjából. Nem látják meg azokban a baladó elemeket. Éppen ezért nincs és nem lehet tág perspektívájuk. Nem cselekvő humanizmust hirdetnek, hanem krisztusi szeretetet és megnyugvást. "Tökéletesítsd magad és ne állj ellen a gonosznak!" — tanítja Tolsztoj. Világszemléletükbe pesszimizmust visz be ez a kilátástalanság. „Minden semmi, minden anyagi semmi”. (Tolsztoj: Az élet értelméről). Valóság csak az erkölcsi tökéletesedésben van. Az elhatalmasodó barbárságokkal saját, megtisztult krisztusi szeretetüket szegezik szembe. Tudjuk, nem ez a haladás eszköze. Ezért „Tolsztoj tanítása feltétlenül utópikus, tartalmát tekintve maradi a szó legvalódibb és legmélyebb értelmében.” (Uljanov: Tolsztoj és Kora, 1911). Tolsztoj és Dosztojevszkij, ha kendőzetlen realizmussal és metsző társadalmi kritikával kísérték is a tőkésrendet, következtetéseikben nem harcos, hanem meghunyászkodó elveket hirdetnek. „Türj!” „Ne állj ellen erővel az erőszaknak!”

Gorkij már egy új korszak embere. Működésének kezdete a 90-es évek fordulójára esik. Mint megmásíthatatlan társadalmi valóságot szemléli a tőkésrendet. Nem a múltat kívánja vissza. Sokszor a bohém anarchista, sokszor a vallásos muzsik, de mindenkor a változtatásra törő ember elhatározásával azok után az ösvények után tapogat, amelyek egy magasabb társadalmi valóság felé vezetnek. Erőteljesen hangsúlyozza ki a humanizmust. De még ez is fegyverré lesz kezében mindazokkal szemben, akik a profit nevében minden emberiséget lábbal tipornak.

Ellentétes világnézeti beállítottságuk következtében, Gorkij élesen helyezkedik szembe az orosz irodalom e két kimagasló hatalmasságával. A Kispolgár és a forradalom cikkeinek egyik helyén így ír: „... 'Türj!' — mondta Dosztojevszkij a Puskin-émlék alkalmából a társaságnak tartott beszédében. 'Tökéletesítsd magadat!' — így beszélt Tolsztoj és hozzáfűzte: 'ne védekezz erőszakkal a gonosszal szemben!'... Van ezekben... valami nyomasztóan viszás és megszegyenítő, ami egy gonosz gúnyhoz jár közel. Ez a két világnagyság olyan országban élt, amelyben az emberek fölötti erőszak a maga kéjes cinizmusával elképesztő méreteket öltött. A hatalom büntetlenségében mámoros önkénye az egész országot sötét ódúvá változtatta, amelyben az uralom szolgái... az emberek millióit rabolták és kinozták szemérmetlenül... És ezeknek a halálra kintott embereknek mondották: ne védekezz a rossz ellen! Türj!”

Gorkijnak, aki nem az ellentétek elmosására, hanem azok tudatosítására törekedett, nem ezek mellett a világnagyságok mellett kell kijelölni a helyét. A tőkés fejlődéssel letűnt régi „szent Oroszország” prófétái ezek, minden hatalmas művészi alkotóerejükkel és minden szabadjára engedett gyűlöletükkel. Gorkij pedig, mint Mereskovszkij mondja róla: „az új profán Oroszország”.

Gorkij Maxim két világ határán áll, de nem mint a régi világ kulturájának betetőzője, hanem mint az új világ új kulturájának előharcosa. Alexej Tolsztoj, haláláról megemlékezve, így fejezi ezt ki: „Három forradalom korszakának nagy csillaga tűnt le. Meghalt az utolsó a nagy orosz klasszikusok közül, aki kiváló művészetével egybekapcsolta a forradalom előtti orosz irodalom legjobb hagyományait a fiatal szovjetirodalommal.” Nagy barátja: Romain Rolland a következő szavakkal emlékezik meg róla: „Gorkij volt az első és legnagyobb az egész világ művészei közt, akik a negyedik rend felszabaduló mozgalmának határozott útját járták, annak szentelték egész életüket, magasztos nagyságukat és bőszes tapasztalataikat”.

Alkotásainak egésze természetesen nem egyöntetű. Különösen a század fordulójáig terjedő tevékenységéhez erősen hozzátapad még a bohém

vándormunkás életének minden ideológiai egyoldalúsága. A társadalmi hierarchia döntő láncszemeit nem ismeri fel mindig világosan. Ebben az időben gyakran nem a tőkés termelési rendszerben és ennek társadalmi hordozójában: a nagypolgárságban látja a tulajdonképpeni „osztályellenséget” hanem abban a kispolgárságban, amellyel ő és sorstársai vándorutjuk közben olyan gyakran kerültek érintkezésbe és összeütközésbe. Ez azonban gyermekbetegség csupán, amit csakhamar maga mögött hagy. Az *Anyá* meg a *Besugó* már a helyesen tájékozódó írók vetítik elének.

Gorkij, mint korunk irodalmi életének legnagyobb cselekvő humanistája, az új élet új embertípusát igyekezett megformálni. Semmi **sem** tévesebb annál a hitnél, mintha valamikor is általános emberfrázisok utvesztőjében tévelygett volna. Gorkij éles különbséget tesz ember és ember, egyéniség és egyéniség közt. „Kétféle egyéniség van” — írja **említett** művében. — „A kispolgári meg a hősiesség. Az első az „ént” helyezi a világmindenség középpontjába... A másik így beszél: „A világ bennem van. Mindent felfogok a lelkeimmel, az életnek minden iszonyatát, minden **Kételyét**, minden fájdalmát, csillogó játékaának minden tarkaságát és minden káoszát. A világ: a nép; az ember: az én szervezetemnek egy sejtje. Ha megbotozzák: nekem fáj; ha megsértik: én forralok bosszút. Nem ismerhetem el a kibékülés lehetőségét... Az élet ellentéteinek mindvégig szabadon kell fejlődniük, hogy surlódásukból az igazi szabadság meg a napként éltető szépség életre kelhessenek”.

Ő maga ezt a „hősiesség egyéniséget” testesíti meg. Ezé minden rokonszenve. Szükségszerűen fordul éppen ezért minden individualizmus ellen. „Az individualizmus az emberre kívülről ható nyomás következménye, az egyéniség hiábavaló kísérlete, hogy erőszakkal védelmezze meg magát. Az önvédelem azonban: önkorlátozás, mert védelmi helyzetben az értelmi erőfeszítés növekedésének folyamata lelassul.” Az értelmiség nem a kapitalizmus bellum omnia contra omnes viszonyai közt, hanem egyedül a kollektívum együttes erőfeszítésében találhatja meg azt a támaszt, amely korlátlan fejlődéshez és érvényesüléshez segíti. Nem a nietzschei „szőke bestia” szuverén önérvényesülésének übermensch-elmélete az, ami az egyéniség kibontakozását szolgálja. Az értelmiségnek éppen ezért semmi keresnivalója a regresszió soraiban, amely a fináncitőke védelmezése közben, milliók egyéniségének eltiprásával hajtja keresztül kevésszámú egyesek akaratát. Ahhoz kell közelednie, amely a közösség gondolatán keresztül egyedül biztosíthatja a „hősiességnek”, mint tömegjelenségnek kialakulását.

Gorkij működésének folyamán szükségszerűen jutott el ezekhez a végkövetkeztetésekhez. Így lett a barbárságba hanyatló kultúrával szemben a negyedik rend cselekvő humanizmusának vezérévé. (*Kovács Károly*)

GUSTAV REGLER ÚJ KÖNYVE (Die Saat, Querido Verlag, Amsterdam, 1936.) a német középkori parasztforradalmak szakaszába vezet s Joss Fritz legendás alakját kelti életre. A regény a német nép valódi hagyományaira nyúl vissza s a német múlt egy hatalmas életdarabjának állít emléket. A regény megvesztegető ügyességgel szövi cselekvényébe a történelem valódi anyagát s drámain mozgalmas képet rajzol Joss Fritz korának rettenetes nyomoráról, a vad terrorról s a mindezekből kitörő merész törekvésekről és hősi áldozatkészségről. A regény tárgyi értékein kívül Regler eddigi irodalmi pályáján különösen nyelvi szempontból jelent haladást. Rövid, sűrített szövege a drámai helyzetekben egyenesen harcias ritmusba lendül. Regler különben is szereti azt a magas feszültséget, amit Joss Fritz nyugtalan élete lépten-nyomon kivált. Regler ideges, érzékeny természetének nagyon megfelel ez a stílus. Helyenként